

YU ISSN 0350—185x
UDK 808

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

L

Уређивачки одбор:

*др Даринка Гортан-Премк, др Ирена Грицкат, др Милка Ивић,
др Павле Ивић, др Александар Младеновић,
др Мирослав Николић, др Асим Пецо, др Митар Пешикан,
др Живојин Станојчић, др Драго Ђупић, др Егон Фекете*

Главни уредник:

МИЛКА ИВИЋ

БЕОГРАД
1994

Мирослав Николић
(Београд)

О ПРОМЕНАМА САВРЕМЕНОГ СРПСКОГ ПРАВОПИСА

Сврха овога рада је да покаже извесну једностраност у поимању правописа као строго лингвистичке категорије и да, посебно, укаже на значај очувања стабилности и континуитета у правописној норми.

Прошло је, ево, готово три и по деценије откако је код нас на снази један непромењен (и доскора непроменљив) правопис, онај у издању Матице српске и Матице хрватске (Нови Сад — Загреб 1960). Ових дана, у тмурно пролеће 1994. године, добијамо коначно нови правопис нашег језика, и то не један, већ два: „Правопис српскога језика са речником“ који су израдили Р. Симић, Ж. Станојчић, Б. Остојић, Б. Ђорић и М. Ковачевић (Београд — Никшић 1993) и „Правопис српскога језика“ који су „припремили“ М. Пешикан, Ј. Јерковић и М. Пижурица (Матица српска, Нови Сад 1993). Поред чињенице да се, скоро истовремено, појављују два правописа једнога језика, за наше даље излагање важна је и чињеница да су они у извесној несагласности и са (досадашњим) Правописом МС—МХ (први у нешто већој, други у мањој мери) и међусобно.

Наше ставове о томе, као и схватање о карактеру правописа уопште, а посебно о његовим сталним изменама, изнећемо не директним анализом двају наведених правописних приручника (и њиховим међусобним поређењем), већ посредно — кратким и врло селективним прегледом досадашњих промена савременог српског правописа.

Ако под правописом подразумевамо „договорно и званично утврђена правила за писање речи и употребу реченичних знакова, интерпункције“¹, онда као први у 150-годишњој историји модерног српског књижевног језика можемо (и морамо) узети Вуков, који је у Србији званично прихваћен тек 1868. г.; други је Белићев, у више издања (од 1923. до 1950), од државних органа озваничено и уведено у школе и државну администрацију оно из 1930; трећи, у време писања овога чланка важећи, појавио се 1960. г. као плод договора српских и

¹ *Мала енциклопедија Просвета*, Београд 1978, II/896. (Ово је дефиниција која одражава само једно поимање правописа, али оно није, наравно, и једино; в. у: Р. Симеон, *Енциклопедијски рјечник лингвистичких назива*, Загреб 1969).

хрватских филолога и књижевника организованог 1954. г., после анкете спроведене у Летопису МС.

Сва три ова правописа (или сви они, ако Белићеве верзије третирамо као различите правописе) заснована су на истом, тзв. фонетском принципу (заправо фонолошком, тачније — претежно фонолошком), који је инаугурисао Вук Стефановић Караџић познатим, од Аделунга одн. од Мркаља преузетим начелом: „Пиши као што говориш“. Белићев Правопис и Правопис двеју матица представљају само даљу разраду и примену тога начела (више или мање доследну), па се о њима не може безрезервно говорити као о новим, већ као о различитим варијантама принципски истога правописа.

Од поменута три правописа само је Вуков истински нов (у пуном смислу те речи). Он чини део, и то важан део, укупне Вукове језичке реформе, у чијем су оквиру ударни темељи савременог српског језичког (па и ортографског) стандарда. Промена језичког и ортографског стандарда, која је увек плод свесног, намерног деловања појединца или колектива, врши се онда када важећи језички и ортографски стандард није у складу са постојећим језичким системом². То, између осталог, значи да је нови, Вуков правопис само последица увођења у књижевност, науку и јавни живот уопште новог језичког система, заснованог на новоштокавској народној основици³.

Великих, суштинских промена књижевнोजезичког система (које су, по правилу, несвесне и споре, еволутивне) није било у поствуковском периоду, па није било ни потребе за битно друкчијим правописом (и битно друкчијом нормом уопште). Било је, међутим, разлога за дораду (па и прераду) Вуковог правописа, и то више. Најважнији од њих је чињеница да тај правопис и није био правопис у савременом смислу речи. Чак и да је лингвистичка наука у Вуково време била на вишем нивоу, Вук, као самоуки филолог, није могао, упркос својој радиности и генијалности, оставити за собом један савремено концепиран, систематичан и систематизован правописни приручник, са потпуним и уређеним пописом правила и одговарајућим примерима⁴.

Ни код самога Вука, ни дуго после њега правописна норма није била стабилизована ни истински стандардизована. Значајан допринос њеном стабилизовању и систематизовању дали су у нашој средини Ст. Новаковић („Основна правила о правопису“, Српска Граматика, 1894, стр. 383—405) и А. Белић (Српски правопис за средње школе, 1914). Не треба, међутим, заборавити ни на Правопис хрватскога

² В. о томе у чланку Д. Шкиљана *Нормирање, стандардизација и кретаност у језику*, зборник „Језик у друштвеној средини“, Нови Сад 1976, 35—37.

³ „Реформа грађије упућује првенствено на избор језика, а тек онда евентуално и на избор ортографскога принципа“ (М. Могуш, *О начелу „пиши као што говориш“ код Вука Стефановића Караџића*, Зборник радова о Вуку Стефановићу Караџићу, Сарајево 1987, 92).

⁴ О Вуковој ортографској (и уопште језичкој) реформи писано је веома много. Аутор овога чланка најчешће се, ипак, враћа студији П. Ивића *О Вуковом рјечнику из 1818. године* (Поговор II књ. сабраних дела Вука Караџића, Просвета, Београд 1966). Од најновијих радова указујемо на онс Р. Симића објављене у књизи *О нашем књижевном језику* (Никшић 1991) на стр. 62—418.

или српског језика Ивана Броза, издат у Загребу 1892. г. (од 1904. у обради Д. Боранића), ни Марстићеву Граматику и стилистику хрватскога или српскога књижевног језика из 1899, па ни на Правописни рјечник Милана Петровића из 1906. г., рађен по Броз-Боранићевом Правопису.

И поред тога, може се рећи да су Срби тек 1923. г., педесет и девет година после Вукове смрти, добили прави ортографски приручник, Правопис српскохрватског књижевног језика А. Белића. Принципи на којима се заснива тај правопис изложени су у Белићевој програмској расправи „О савременом правопису српскохрватског књижевног језика“, објављеној исте, 1923. г.⁵ „Суверени принцип“ којег се он држао у правопису исти је као код Вука, а то је изговор, али, опет, само у оквиру речи: „Оно што се у засебним речима изговара, мора бити дато на писму“.⁶

Према његов правопис садржи „не само основне принципе Вукова правописа, него и начин на који је он те принципе примену“⁷, он се у многим појединостима разликује од Вуковог, а поготову од Вукове праксе. Те разлике нису увек у вези с еволуцијом Вукових ставова и његовим разумљивим колебањем, већ су каткада последица различитог третмана истога, фонолошког принципа. Вук је, нпр., писао не само *делијин*, *судијин* или *биј*, *лиј*, *пиј* него и *авлијски*, *дахлијски*, *чаршијски* итд. (па и *судијна*, *шумадијски*, *кутија* и сл.), што у сваком случају противречи начелу „пиши као што говориш“: Он је, опет насупрот говорној пракси, т е ж и о очувању *д* у групама *дс* и *дш* (нпр. *људство*, *одскочити* одн. *одшалица*, *одшетати*)⁸, али у томе није био доследан; чак је у свом Рјечнику (1852) „главнику речи сложених са префиксом *од* упутно на ликове са упрошћеном сугласничком групом, а само је *осједати*, *осједање* и *осјести* упутно на ликове у којима се иницијална група *одс* писала“⁹.

Заснивајући свој правопис на строжој примени утврђених правила, Белић је и основно начело „пиши као што говориш“ спроводио доследније од самог Вука¹⁰, тј. свуда где му се није супротстављало неко друго, важније. Пошто су у ликовима типа *пи*, *пимо*, *чаршински* и сл. „чује само и дуго, без икаквог сугласника *ј*“¹¹, он предлаже да се

⁵ Просветни преглед XL, св. 3—5 (Београд). О овој расправи и уопште о Белићевом граматичком мишљењу у вези с правописом српскохрватског књижевног језика в. у књизи Ж. Станојичића *Грамматика и језик*, Титоград [Подгорица] 1987, 21—38.

⁶ Просветни гласник XL/3, 130.

⁷ Просветни гласник XL/3, 132.

⁸ „По правилу требало би да се *д* пред *с* претвори у *т*, али будући да се тешко изговара и једно и друго: зато сам ја оставио онако“, тј. држећи се морфолошког принципа (*Српски рјечник* из 1818, стр. XXX).

⁹ Ј. Кашин, *О Српском рјечнику из 1852*, Сабрана дела Вука Караџића, књ. XI/2, Просвета, Београд 1987, 1596—1597.

¹⁰ Као „радикалан Вуковац“, он је био „упорно одан Вуковим принципима због којих је мењао правило тамо где сам Вук није био доследан“, за разлику од Боранића, који је био „истрајно веран Вуку у конкретним решењима“ (П. Ивић, *Српски народ и његов језик*, Београд 1971, 204—205).

¹¹ Просветни гласник XL/3, 135.

тако и пише¹². Тиме се, по Белићевом мишљењу, правопис ослобађа (још) „двјеју неправилности које нимало не увећавају ни његову јасност ни изразитост“¹³. Уосталом, каже Белић, именичка основа одн. чист однос типа *рај* – *рајски* не чува се ни у многим другим придевима изведеним наставком *-ски* (нпр. *ропски*: *роб*, *влашки*: *Влах* и др.). Треба, ипак, приметити да ове и сличне форме нису потпуно аналогне онима на *-иј(ски)*, јер се у њима *ј* губи без икаквог трага (*ј>0*), док у примерима типа *ропски* основа није окрњена већ измењена (аналогија с *влашки* или *париски* је боља, мада не и идеална).

У случају групе *дс* изговорна норма није јединствена, тј. *дс* се реализује: као *тс* (нпр. *отскочити*), као *с* (нпр. *љутство*) или *ц* (нпр. *љуцки*), при чему се неки примери могу и замесњивати (нпр. *оскочити*, *љутство* итд.). Белић се и овде определио за ортографско поштовање фонетских законитости¹⁴, али се, систематичности ради, морао одлучити за један изговор. Зато предлаже да се свугде где је код Вука *дс* „пише доследно *тс*, [тј.] онако какко се та гласовна група обично у нашем језику изговара“¹⁵. Мислимо да је избор пао на *тс* и због тога што је то варијанта која најмање деформише основу; она, не противречећи закону о једначењу сугласника по звучности (као и *отшетасти* и сл.), боље чува етимолошку везу с формом из које је настала него ликови типа *људство*, *оскочити*, *љуцки* и сл. Управо је због тога занимљива, изгледа несумњива, чињеница да Вук „није никада ... писао *т* уместо *д* (дакле, није писао *љутски*, *потсирити* или сл.)“¹⁶.

Ово су били лингвистички разлози за неке измене у дотадашњој ортографској норми и ортографској пракси. Убрзо ће се, међутим, показати и друга, екстралингвистичка, „договорна“ страна правописа, због које ће Белић делимично одустати од претходно образложених и усвојених решења. Тако је, покушавајући да отклони разлике између постојећих правописа на српскохрватском језичком подручју (Белићевог и Бора-нићевог¹⁷), Министарство просвете Краљевине СХС израдило упутство за основне, средње и стручне школе (1929. г.). Белић је, поштујући, можда и невољно, ово упутство, дозволио писање *ј* у придевима на *-ски* типа *чаршијски*, *шумадијски* (поред *чаршииски* и сл.), док у случају групе *дс* имамо компромис друкчије врсте: *д* се пише испред наставака *-ски* и *-ство* (нпр. *људски*, *људство*), али и даље не у *отскочити* и сл.

¹² С разлогом одбацује Вукове форме *судијна*, *Шумадијнка*, *шумадијнски* сл., које су или плод Вукове погрешне перцепције („Судијн ... и остала овакова имена, чини ми се да у женскоме и средњем роду избаце оно пошљедње и“, Српски рјечник из 1818, XVII) или покушај „морфологизирања“ (*шумадијнски* <*шумадински*+ј из основне *Шумадиј*-; истога је порекла и *ј* у *Шумадијнка* <*Шумадин*-).

¹³ Просветни гласник XL/3, 137.

¹⁴ Детаљну анализу Белићевих ставова о писању група *дс*, *тс* даје Ж. Станојичић у књизи *Грамаatika и језик* на стр. 25–27.

¹⁵ Просветни гласник XL/4, 211.

¹⁶ Р. Симић, *О нашем књижевном језику*, 286–287.

¹⁷ Иако се радило само о две концепције истог, вуковског правописа, несрећа је била у томе што је једна „наступала ... као српска, а друга као хрватска“ (П. Ивић, *Српски народ и његов језик*, 205).

Боранић се вратио својим ранијим решењима уочи рата (што је још један од доказа да правопис није чисто лингвистички феномен), док је Белић у издању из 1950. то учинио само делимично: задржао је *дс у људски, људство*, а одбацио *ј у шумадиски* и сл.

Нове друштвено-политичке прилике довеле су убрзо и до појаве новог правописа, заједничког за цело српскохрватско језичко подручје, у којем се, поред осталог, поново прописује Вуково (и Новаковићево) *одскочити, одшетати и чаршијски*, па се тако круг, бар за неко, надајмо се дуже време затворио, а да се никако не види у чему је добит од његовог исписивања.

Тај правопис, Правопис српскохрватског књижевног језика МС и МХ из 1960, објављиван је касније више пута, али без икаквих измена, фототипски. То никако не значи да није било покушаја његових измена и допуна, а поготову да није било потребе за његовим допунама (о изменама — мало касније). Сви су ти покушаји, као што је познато, пропали јер није било договора, ни лингвистичког, ни (што је за наше прилике особито важно) политичког одн. друштвеног. Веома поједностављено речено, Хрвати (од познате Декларације о називу и положају хрватскога књижевног језика из марта 1967) нису више хтели заједнички, ни постојећи ни иновирани, а Срби — сепаратни правопис.

Тако је настала „пат-позиција“, која се у Хрватској разрешавала израдом и издавањем (уз свеће или мање тешкоће) посебног, „хрватског“ правописа (и других књига с истим задатком), док су се на истоку (пре свега у Србији), уместо допуњених (можда и прерађених) издања постојећег или евентуалне израде новог правописа, почели, све више и све чешће, издавати тзв. саветници, информатори и слични правописни и језички приручници. Познати су били (или су то још увек), између осталих: Српскохрватски у мом цепу М. С. Лалсвића (у више издања, последње, колико нам је познато, Зајечар 1979); Информатор о савременом књижевном језику са речником А. Пеце и М. Пешикана (Београд 1967); лексикон Српскохрватски језик групе аутора и у редакцији А. Пеце и Ж. Станојчића (Београд 1972) (о правопису в. стр. 283-374); Језичко-правописни саветник М. Станића и Д. Морачића (Београд 1981); Речник језичких недоумица И. Клајна (Београд 1987, I изд. 1982); Прилози Правопису групе аутора, приредили М. Пешикан, М. Караца-Гарић и М. Пижурица (Матица српска, Нови Сад 1989); Језички приручник П. Ивића, И. Клајна, М. Пешикана и Б. Брборића у издању Радио-телевизије Београд (1991) и други. (Друкчијег је, више стручно-теоријског него практичног карактера Српскохрватски правопис — Увод у нормативистику Р. Симића издат у Никшићу 1988. г.).

Сви су ови и овакви приручници засновани на Правопису из 1960 (укључујући и Правописни приручник српскохрватског-хрваткосрпског језика С. Марковића, М. Ајановића и З. Диклића, Сарајево 1972. и касније), с тим што се у неким он подробније објашњава, разрађује и допуњује, а у другима и, мање или више, мења. Међутим, већина предложених измена није постала стандардна, пошто оне нису озваничене нити је иза већине њих стајао ауторитет већи од онога који је имала Правописна комисија као аутор Правописа МС—МХ. Да и ово

друго може бити важно, показује судбина Белићеве ортографске реформе из 1923. г., која је код Срба прихваћена „понајвише заслугом његовог огромног ауторитета (иако не без отпора)“¹⁸.

Тако је ортографска норма установљена у Правопису двеју Матица из 1960. г. остала то, практично, до дана данашњег, када јој рок, полако али сигурно, истиче. Поред неких лоших последица, то је произвело и једну добру, која се неправедно и неоправдано занемарује (или, чак, потпуно, превиђа), а која није нимало неважна — дошло је, наиме, до знатне стабилизације правописне норме (наравно, само у оној мери у којој је то у једној полуобразованој средини, иначе несклоној поштовању сваке норме, а поготову језичке, могуће).

Много чешће су истицане негативне стране неменења постојећег правописа, од којих је једна заиста изузетно значајна, а то је попуњавање празнина насталих било пропустима самих састављача Правописа из 1960, било као последица каснијег друштвеног, културног, научног и техничког развитка и језичких иновација и промена које су тај развитак пратиле односно, тачније речено, које су тим развитком изазване. Помиње се, често, и отклањање несумњивих (материјалних) грешака, недоследности одн. неуједначености у обради грађе и корекција неких других пропуста. То је не само оправдано већ и нужно учинити.

Можемо, мада то није сврха овога рада, назначити (начелно, категоријски) случајеве који, у складу са овде заступаним ставом, подлежу корекцији (егземплификација је искључиво илустративног карактера):

(1) штампарске грешке, као што је, нпр. *Хѣрцег-Нѣвѣ* у Прав. р., лат. издање (у т. 87 исправно *Хѣрцег-Нѣвѣ*);

(2) примери (најчешће из Прав. р.) који нису у складу с прописаним правилом, нпр.: *Бѣка Кѣторскѣ*¹⁹, са великим *К*, иако је то име залива а не насеља; *ајин* ум. (*х*)*аин*²⁰, *Илѣн дѣн*²¹ (поред *Илинѣн*²²), иако је ту придев *Илин* засебна реч као и у *Илијина кућа*²³, *Неслѣвѣн* и сл.²⁴;

(3) примери који припадају истој категорији, а третирани су разл и чито, нпр. *нѣздѣвѣ* (као прилог одн. узвик) ~ *ѣ здѣвѣ* (као узвик при растанку); *ѣдонѣ/ѣо ѣнѣ* ~ *ѣ онѣ*; *Аустро-ѣгарскѣ* ~ *аустроугарска* флота; *Перикло/Перикле* ~ *Херакло* и др.;

¹⁸ П. Ивић, *Српски народ и његов језик*, 204.

¹⁹ Вероватно преузето из Белићевог Правописа (из 1950). Тако је, иначе, и у речничком делу Информатора А. Пече и М. Пешикана, као и у енциклопедијском лексикону српскохрватски језик (одредница Правописни речник) у редакцији А. Пече и Ж. Станојичића. Међутим, у Речнику МС исправно: *Бѣка кѣторскѣ*.

²⁰ Исп. у т. 48с: „Сугласник ј не пише се ни испред и, када ово стоји иза било којег другог самогласника“ (и примере *каин* и сл.).

²¹ Додатни проблем представља синтагматска форма, данас у стандардном језику ретка.

²² Са кратким -и-, иако је посреди контракција два и (*Илин-и-Илијин-*), као и у *Илѣн* и сл. (иако је -иѣ обично кратко, исп. *Николиѣ*, *Рѣдиѣ* итд.).

²³ У т. 46д управо се наводи *Илија* – *Илијин*.

²⁴ У т. 11а се каже да се великим словом пишу „имена народа и појединих њихових припадника“, а ово није тај случај. У касније објављеним приручницима: *несловен*.

(4) одредбе чија примена изазива комуникацијски шум или нску другу сметњу у језичкој комуникацији и крсацији, нпр. *двадесет петогодишњи*, *двадесет петогодишњак*, *двадесет петогодишњица*; *двадесет седам-осам*; *хтела-не хтела*; *алфа-зраци*, *бета-зраци* и *гама-зраци*²⁵ (ум. *алфа*, *бета* и *гама зраци*); *Це-дур-симфонија* и *Де-дур-симфонија*²⁵ (ум. *Це-дур* и *Де-дур симфонија*) и сл.;

(5) случајсни који нису прихваћени или се нису одржали у пракси, нпр. *ауктор/аутор*, *Борђа* (тал. Borgia) ('Борџија'), *Ируд/Херод* ('Ирод'), *коска/костка*, *маиш-рута*, *масохизам* ('мазо-'), *мёнецер* ('мёнацер'), *Мехико* (држава) / *Мексико* (град) и сл.

Всћина изнети појава уочена је убрзо по изласку из штампе Правописа МС—МХ, па су всћ 1967. г. у навођеном Информатору А. Песе и М. Пешикана извршене неке корекције и отклоњене многе грешке. У Информатору је (као и у другим, касније објављеним приручницима и чланцима) указано и на појаве које нису из домсна ортографије, већ граматике²⁶. Међутим, није нужно да она буде заступљена у ортографском приручнику, поготову ако није заснована на претходном истраживању²⁷ и солидној теоријској основи.

Претходно изнети недостаци захтевали би, ипак, само извесну дораду (докодификацију) и прилично ограничену прераду (прескодификацију) постојеће ортографске нормс²⁸, али не и њену замену. Ту се, нарочито у стручним круговима, појављује, међутим, још један моме-нат, који бисмо могли назвати лингвистичком валоризацијом постојећих правила и решења, а она неминовно за собом повлачи мању или већу изммену правописне нормс и проммену правила, знатно ширу и дубљу од обичне корекције. Видели смо претходно како је Белић, иначе изузетно заслужан за израду првог систематичног српског правописа, управо из тих разлога мењао всћ прихваћено *одскочити* у *отскочити*, *чаришјски* у *чаршиски* итд. Упркос њиховој лингвистичкој заснованости и усклађености с усвојеним „фонетским“ принципом, Белићеве форме потцртавају данас наставници српског језика црвеном оловком, а лектори их прогоне као „неисправне“, „погрешне“. Ови познати примери, а и многи други, нису били довољна опомена већини наших савремених нормативиста да једном усвојена и у пракси прихваћена решења не оцењују (више) као добра или лоша, као прихватљива одн. неприхватљива и сл. Ако се то чини, онда се

²⁵ У Прав. речнику акц. *симфонија*, у Србији врло редак.

²⁶ Може се чак рећи да се највише стручних примедба односило на ову област, пре свега на морфологију, нпр. на недоследност, непотпуност или погрешке у алтернацији *к/ц*, *г/з* и *х/с* у дат. -лок. сг. именица ж. рода, у облицима ген. пл. нм. истога рода са сугласничком групом на крају основе и др. У граматичку, а не у ортографску норму спада и неуспела дистинкција *краћати* 'постајати кратак' ~ *краћати* 'постајати краћи', дублетизам *Чехиња/Чешкиња* итд. (Из Прав. р.).

²⁷ „Послу нормирања треба да претходи посао дескрипције“ (М. Ивић, *О језику Вуковом и вуковском*, Нови Сад 1990, 94).

²⁸ Граматичку, из наведених разлога, остављамо за сада по страни, као и несавремену, застарелу форму и концепцију самога приручника, лошу формулацију и стилизацију прав. правила и др.

правописна норма третира на исти начин као и граматичка или лексичка.

Правописна норма није, међутим, у толикој зависности од језичког система колико је то граматичка (фонетско-фонолошка, морфолошка, синтаксичка) и лексичка²⁹, а није ни толико важна за језичку делатност колико је то граматичка норма, поготову поједини сегменти ортографске норме, као што је писање великог слова (а и неки други). Вук је, на пример, писао великим почетним словом не само *Србин*, *Турчин* и сл. него и *Српски*, *Турски* итд. Данас пишемо ове и овакве именице великим, али одговарајуће придеве малим почетним словом. Могли смо се, међутим, договорити да задржимо (или вратимо) Вуков начин писања или, чак, увести руски одн. бугарски, по којем се и овакве именице и овакви придеви пишу малим словом. Никако се, пак, не бисмо могли договорити да стандарднојезичка множина од *Србин* буде **Србини*, а од *Турчин* – **Турчини* (позивајући се, нпр., на однос *домаћин-домаћини* и сл.).

Ово указује на делимично и условно произвољан карактер ортографске норме, што је и један од главних узрока њене нестабилности. Он, наиме, омогућује аутору свакога новог правописног приручника (а то су готово увек научници, који по природи свога звања теже оригиналности) да одбаци нека постојећа решења као „неоправдана“, „нелогична“, „противна принципима“, „супротна духу језика и правописа“ итд. и да предложи нова, „боља“, „логичнија“ или слично. Управо се тако, с таквим и сличним образложењима, мењала правописна норма (и, што је још важније, пракса), па смо од Вуковог и Новаковићевог *одскочити*, *чаршијски* добили Белићево *отскочити*, *чаршински*, па онда опет, у Прав. из 1960, *одскочити*, *чаршијски*.

Мање-више добро и убедљиво лингвистичко и логичко објашњење може се дати и за различито писање двочланих географских и просторних назива. Белић је у Прав. из 1950. г. имао велика почетна слова код оба члана назива типа *Јадранско Море* и *Катунска Нахија*; у Правопису двеју Матица (из 1960) великим се словом пише само *Ј* у *Јадранско море*, док се у *катунска нахија* обе речи пишу малим словом; насупрот томе, а и насупрот Белићу, група аутора (М. Пешикан и други) Прилога Правопису (1989) предлаже велико слово код првог члана и у *Јадранско море* и у *Катунска нахија*. Тако је и у два најновија правописа, премда се у оном београдско-никшићком размишљало и о томе како би се „много већа једноставност постигла ... укидањем разлике између нпр. имена места као Нови Сад ... и код осталих (*Београдско Језеро*, *Црни Врх...*)“ (стр. 8).

Сличних заврзлама имамо и у неким другим случајевима, нпр. у писању великог слова у називима догађаја и збивања. Белић је, тако, писао велико *П* у *Први српски устанак*, док је у Правопису из 1960. *п* мало, у новосадским Прилозима (1989) опет велико, у београдско-

²⁹ Има и нешто друкчијих мишљења. Исп. нпр.: „Читалац ... долази до закључка да се правописне норме морају темељити на језичким законитостима“ (Д. Ђупић у рецензији *Правописа српског језика*, стр. 17, објављеној у брошури коју је 1993. г. издала Матица српска, а која садржи и рецензију П. Ивића и уводни текст аутора тога правописа).

никшићком Правопису (из 1993. г.) поново мало, у новом Матицином Правопису (1993) — опет велико!

Овакво шаренило запажено је и у другим сегментима правописа, нпр. у спојеном и одвојеном писању речи, што је, узгред буди речено, важније од употребе великог слова и свакако мање формално питање. Но, и поред тога што је тешње повезано с језичким системом, и оно може бити предмет договора, нагодбе, поготову у неким граничним случајевима, у којима ни морфологија, ни лексикологија не могу недвосмислено рећи шта је реч (сложеница) а шта синтагма (што задаје проблеме нарочито лексикографима и корисницима њихових дела). Познати су многобројни примери колебања, како у правописним приручницима, тако и у пракси, и то врло фреквентних, као што су, између осталих, *до/виђења*, *на/жалост*, *на/изглед*, *на/пример* итд., који се код Белића (1950) пишу, кад имају прилошко значење, заједно, у Прав. МС—ХС (1960) одвојено, док се у Рјечнику — Регистру Прилога Правопису (1989) спојено писање препоручује у прва три случаја, али не и у четвртном (*на/пример*). У Накнадној напомени (стр. 126) спојено се пишу само *довјеђења* (као поздрав) и *нажалост*.

Све ово (овде дато само у кратким изводима и поткрепљено само неким примерима), као и коегзистенција двају или више решења (у различитим приручницима, понекад и у истом), иде на руку залагањима за могућност слободног избора у правописној норми³⁰. Мислимо, међутим, да је за нашу средину, у којој је више од 10% одраслог становништва потпуно неписмено, а скоро 40% потпуно необразовано (без завршене осмогодишње основне школе), као и за наш стандардни језик, који нема тако дугу традицију као неки други (нпр. енглески или француски), то прерано.

Нису ту могућност слободног избора имали на уму ни аутори и састављачи наших досадашњих правописа, од Белића наовамо, јер су их, као што смо видели, они „побољшавали“ замењујући поједина претходна правила и решења другим. Тако се, нпр., (и) у приручнику који се зове Прилози Правопсу, тј. Правопису двеју Матица из 1960. г., свако одступање од досадашњих правила писања великог слова назива „поправком норме“. Било би, чини нам се, у оваквим и сличним случајевима оправданије говорити о „измени“ или „преправци“, а не (увек) „поправци“ норме. Наиме, по нашем мишљењу, које смо претходно покушали да образложимо и поткрепимо, свако опште правописно правило и свако појединачно правописно решење које је кодификовано и општеприхваћено (или бар широко прихваћено) је добро, а поготову оно које је постало конвенција. Сходно томе, залажемо се за периодичну докодификацију ортографске норме,³¹ а за

³⁰ В. излагање И. Клајна у „Актуелним питањима наше језичке културе“, Београд 1983, 95—97.

³¹ Она је, добрим делом и врло добро, већ била извршена у цитираним Прилозима Правопису (1989), па и у неким старијим приручницима или у скоро објављеном Језичком приручнику РТБ-а (1991).

прекодификацију само када је то нужно (в. напред), кад се не нарушава конвенција и када је корист од промена несумњиво већа од штете коју оне најчешће изазивају. Другим, Ивићевим речима: „Допуне су у начелу добродошле, осим кад предложена решења имају озбиљне слабости, док су измене корисне само ако је ново заиста изразито боље од старог. Ако није ни боље ни горе, већ само друкчије, или ако је само за нијансу боље, штета је већа од користи“³².

Прихватањем принципа (периодичне) докодификације, а не (сталне или периодичне) прекодификације, добили бисмо, истовремено, нужну актуелност правописа, без које би он постао сметња језичкој креативности (што је случај са Правописом МС—МХ из 1960) и пожељну стабилност правописне норме, што је неопходан услов за њено усвајање и прелазак у конвенцију, када није више потребно стално консултовање ортографских приручника, па чак ни они сами. То, идеално стање не може се, међутим, постићи дуплирањем или мултиплицирањем норме ни њеним сталним променама.

Јасно је, надамо се, из досадашњег излагања да неки овдс изнети ставови унеколико одступају од у нас преовлађујућих, али да никако нису јеретички³³. Можда би се, евентуално, таквим могло назвати оно што ћемо, на крају, рећи укратко о општем карактеру нашег правописа, тј. о његовој „фонетичности“, и идеалности српске (вуковске) граfiје, о чему се деценијама учи у школи и на факултету и за које зна сваки лаик. „Пиши као што говориш, а читај како је написано“³⁴, „један глас — једно слово“ — то је оно чиме се већ генерацијама поносимо, а на чему нам може позавидети сваки Немац (који, нпр., пише *s* а чита *z* у *Serbien*, *ш* у *Student*, а *c* у *das*) или сваки Енглез, којем је потребно чак 11 слова да би написао презиме највећег енглеског писца Вилеа Шекспира (*Shakespeare*).

Познато је да Немци и Енглези (и не само они) имају тзв. етимолошки правопис, који је, гледано синхрониски и уско прагматично, инфериорнији од нашег, претежно фонолошког. Међутим, још давно је, 1923. г., Белић (иначе поборник периодичних правописних измена) приметио да „старе књижевности, са великом прошлошћу и књижевним традицијама, имају историјске или, како се обично мало

³² *Vjesnik*, Zagreb, 14. II 1987, 6/7.

³³ То показује не само цитирано мишљење П. Ивића него и она М. Шипке исказана у чланку *Вукова правописна реформа и проблеми српскохрватског правописа данас*, Зборник радова о Вуку Стефановићу Караџићу, Сарајево 1987, 95—109 или Д. Збиљића објављена у чланку *Прилог расправи о писању великог ималог слова*, Наш језик, XXIX/3—4 (Београд 1993) 241—254 и неких других лингвиста.

³⁴ Мислимо да ово начело није од оних који имају сталну, актуелну вредност и неограничену важност трајања. Она је, наиме, истекла онога тренутка када је то начело прихваћено, тј. победом Вукове језичке и правописне реформе и увођењем новог, на народној основици формираног књижевног језика и усвајањем новог, претежно фонолошког правописа. Од тога тренутка на снази је један други принцип, онај који важи и за друге стандардне језике, а који је Вук назвао начелом „опћените правилности“. Инсистирање на начелу „пиши као што говориш“ представља данас својеврсни анахронизам, чак и ако се под тим не подразумева више Вуково „пиши народним језиком“ (тј. „не пиши рускословенски или сл.), већ (фонолошко) — „пиши као што изговараш“.

нетачно вели, етимолошке правописе³⁵. Из тога, логично, произилази да би и Срби вероватно имали такав правопис да им је неком срећом „књижевна“ традиција толико дуга и да, несрећом, нису имали петовековни државноправни и цивилизацијски дисконтинуитет са (величанственим) својим средњим веком. То што ми данас имамо један идеалан правопис последица је не идеалних историјских и цивилизацијских околности. Било би, по мишљењу аутора ових редова, много боље да је било обрнуто, тј. да није било тако дугог предисторијског мрака и црне турске рупе, па макар нам писмо и правопис били „несавршени“, јер је добитак на ортографској страни много мањи од губитка на свима осталим.

Summary

Miroslav Nikolić

ON THE CHANGES OF THE CONTEMPORARY SERBIAN ORTHOGRAPHY

The author points at certain one-sidedness in understanding orthography as a purely linguistic category, and, especially, at the importance — from the points of view of civilization, culture and literary language — of preserving stability and continuity of orthographic norm.

---

³⁵ Просветни гласник XL/3, 129. Белић исказује бојазан, а ми наду, да би и Караџићев правопис могао једнога дана постати историјски. За разлику од Белића, не бисмо томе стајали на путу, јер зашто да историјски (српски) народ не добије, у будућности, и историјски (српски) правопис.